

ЛОКАЦИЈЕ НЕКИХ ЗНАМЕНИТИХ БЕОГРАДСКИХ ГРАЂЕВИНА XVI И XVIII ВЕКА

Безистан и каравансарај Мехмед паше Соколовића — Пиринчхан Командантова палата — Маурер касарна — Спахијска касарна

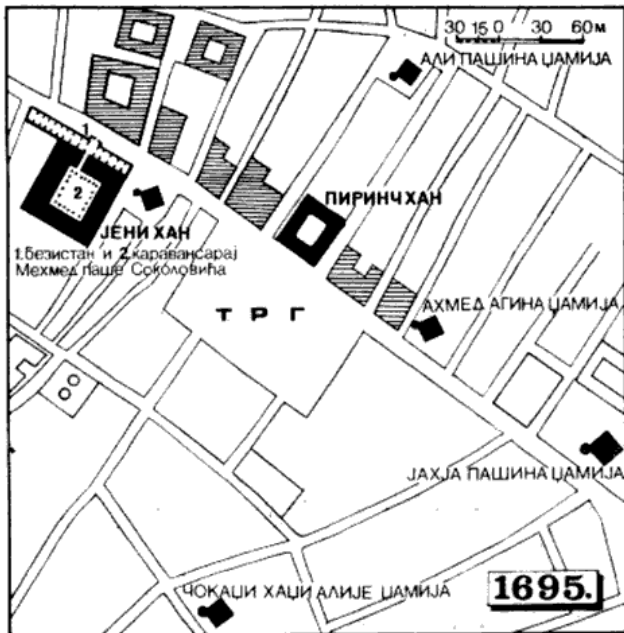
Већ скоро читав један век проучавањем урбане историје Београда преовлађује занимање за неколико знаменитих грађевина које су у одређеним раздобљима означавале слику и одлике града. Чак би се могло рећи да је појединим грађевинама посвећивана већа пажња него разматрању укупног развоја свих урбаних компоненти. То је донекле и разумљиво када се зна да разасута и често оскудна грађа за шира и потпунија истраживања историјских изгледа града није била лако приступачна па се преко познавања извесних здања хтела да створи општа слика. У напорима чињеним за упознавање таквих грађевина историографија Београда бележи веома озбиљне расправе, али је исто тако оптерећена заблудама и збркама које умањују доприносе савесних истраживача. Очекивало би се да ће после више критичких и обухватнијих радова, објављене грађе, бољег познавања архивских фондова и свестраније разрађене савремене методологије истраживања урбане проблематике нестати чланци у којима се понављају старе заблуде и оптерећују нова сазнања. Ради тога још увек нису узалудна поновна разматрања питања појединих значајнијих зграда из прошлости Београда. Јер мада су проблеми урбане генезе, физичких и садржајних преображаја делова Београда сложенији од идентификације појединих грађевина, ипак је утврђивање положаја, изгледа и намена значајнијих зграда предуслов за откривање особености и законитости урбаног развоја града.

I

У Годишњаку града Београда објављен је чланак о палати аустријског команданта Београда из XVIII века¹ која је наводно била истоветна са каравансарајом Мехмед паше Соколовића и тако званом „Двором принца Евгенија“, односно „Пиринчаном“.

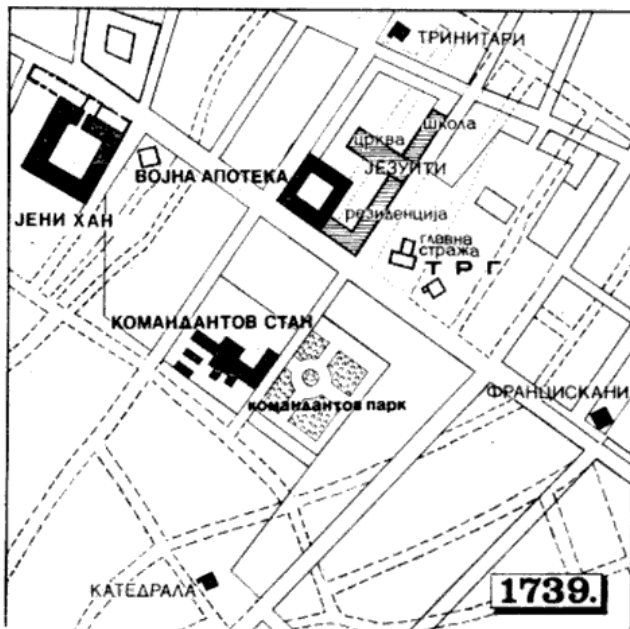
Одмах на почетку чланка тврди се да „Палата аустријског команданта Београда из периода 1717—1739. године није новоподигнута грађевина“; да „представља адаптирани каравансарај Мехмед-паше Соколовића, саграђен између 1572. и 1578. године“; да је зграда два пута адаптирана; да „Њено пропадање почиње 1739, када су Турци поново дошли у Београд“; да је дефинитивно порушена 1889. године и да се „налазила на непарној страни данашње Улице цара Душана, између улица Браће Барух и Цара Уроша“² као и да је то, по Вилковском, била „зграда коју је београдска интелигенција (?) називала Двор принца Евгенија, а народ — Пиринчана“³. Овакви закључци настали су везивањем различитих, историјских и литерарних вести⁴ о разним грађевинама.

Шта је у наведеним закључцима нетачно? Прво, каравансарај са безистаном Мехмед паше Соколовића није истоветан са зградом Пиринчане. Друго, Пиринчана или пиринч-хан није био стан аустријског команданта Београда у периоду 1717—1739. године.

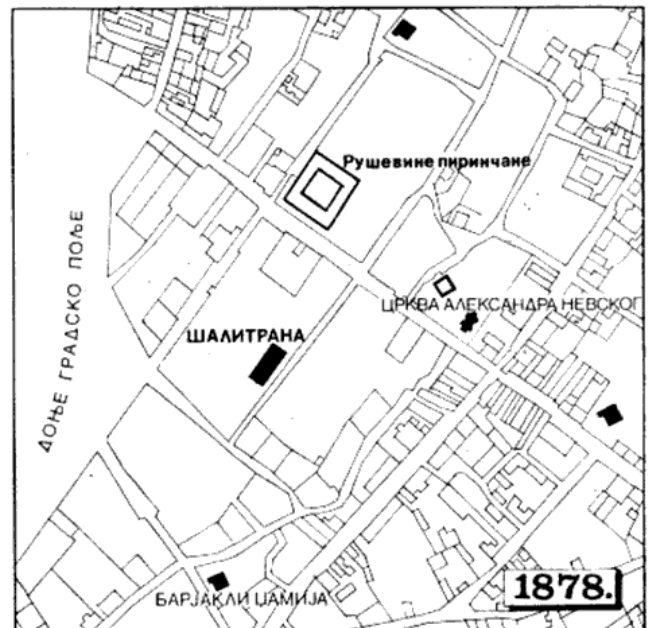
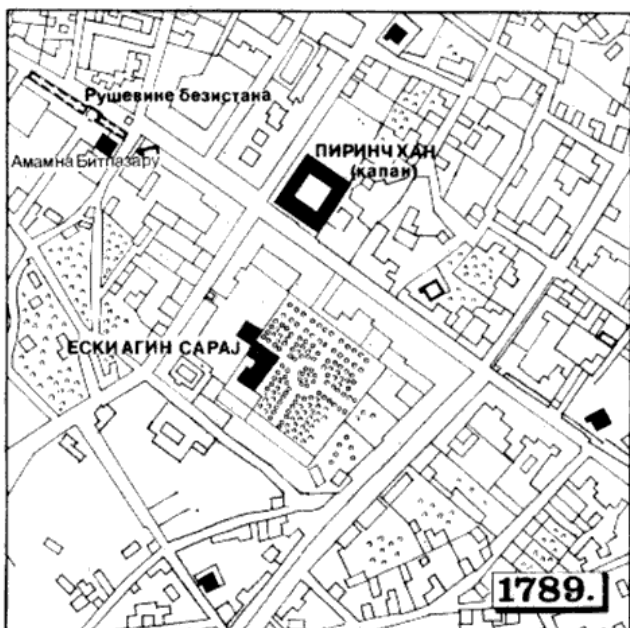

1. Каравансарај и безистан Мехмед паше Соколовића

Питања задужбина Мехмед паше Соколовића у Београду најпотпуније је обрадио Андреја Андрејевић разматравши критички изворе и сву старију и претходну литературу⁵. Његови закључци су јасни и документовани, лишени свих претпоставки за које није било основа у располагајућој грађи. Он, између осталог, о каравансарају закључује да је то било „изузетно велико“ здање уз које се налазио и високи безистан, а на основу Гумповог плана из 1688. године и Отендорфове панораме из 1663. године одређује положај каравансараја „на оном малом простору данашњег Дорћола који обухватају и покривају улице Цара Душана, Тадеуша Кошћушког, Високог Стевана и Браће Барух“⁶. Андрејевић, дакле, положај каравансараја и безистана Мехмед паше Соколовића одређује на простору који стоји северозападно од Пиринчане. Додајмо закључцима Андреје Андрејевића још и чињеницу да су на топографски поузданијим плановима Београда, Амановој мапи из 1721.⁷ и обема талијанским плановима из 1695/1696. године североза-

Цртежи 1, 2, 3, 4, 5. Упоредни приказ положаја и стања каравансараја и безистана Мехмед паше Соколовића, Пиринч хана и Командантове палате у разним раздобљима. Ситуације израђене према историјским плановима

падно од Пиринчане поред више мањих приказана и два знатно већа каравансараја, што одговара закључку о „изузетно великом” здању, онда је несумњиво да се Пиринчана није могла без озбиљнијих доказа поистоветити са каравансарајом Мехмед паше Соколовића.

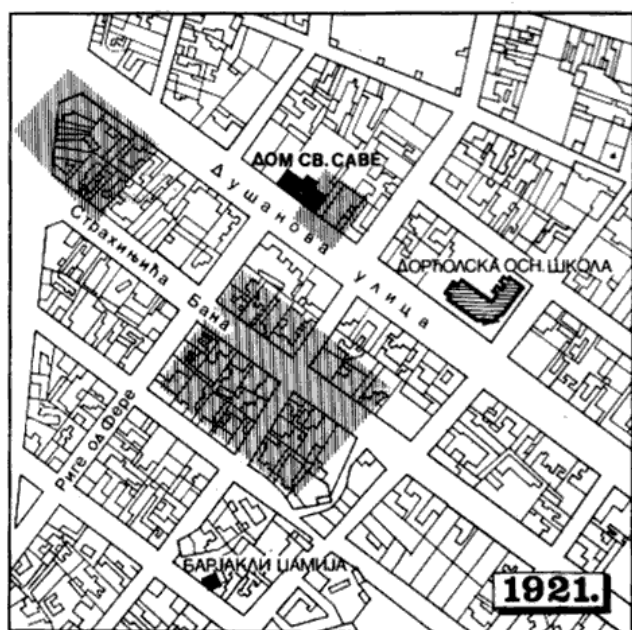
Каравансарај са безистаном којег је подигао Мехмед паша Соколовић између 1572. и 1578. године налазио се у самој великој чаршији или на главном тргу Доње чаршије, на месту које данас запремају делови улица и предњи део блока између Душанове, Тадеуша Кошћушка и Страхинића Бана улице. Безистан је био окренут главном тргу и налазио се на десној, парној страни Душанове улице обухватајући данашње кућне бројеве од 2 до 6 и део Тадеуша Кошћушка улице, а каравансарај се налазио иза безистана и захватао је предњи део поменутог блока са задњом фасадом на линији данашњих кућних бројева од 1 до 7 леве стране Страхинића Бана улице. Овако одређен положај Соколовићевих задужбина произилази из анализе тачнијих планова Београда с краја XVII и почетка XVIII века, и преклапања ситуације на истима са ситуацијом на данашњим плановима. На-

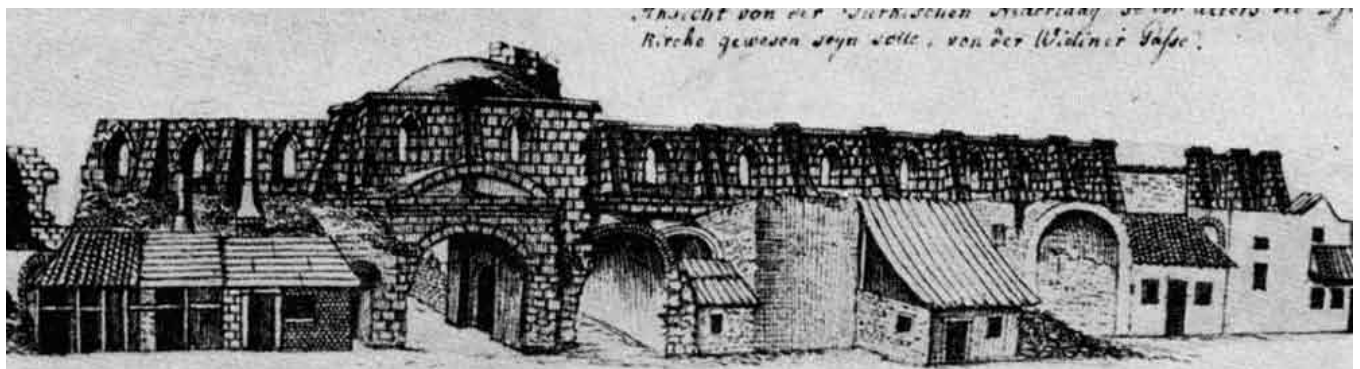
име, на основу свих описа путописаца XVI и XVII века Соколовићев безистан са каравансарајом био је у главној чаршији највећа грађевина, а будући да се на поменутих плановима највећа грађевина налази на описаном месту, и да се на италијанском плану јасно истиче типична основа обеју грађевина, то нема сумње да се ради о Соколовићевом каравансарају и безистану, и да је то њихова права локација. Сем тога на Отендорфовој панорами, мада уопштеној и не сасвим прецизној, Безистан означен са „f“, у легенди и на слици, налазио се као крајња велика грађевина испод тврђаве, на горњој страни насупрот другом великом каравансарају. Овакав положај одговара и положају какав две велике зграде имају на талијанском плану, с тим што их дели, данашња Душанова улица. Нема разлога да се и на Отендорфовој панорами не замисли улица између Безистана и доњег каравансараја и тиме досадашња убикација, Андреја Андрејевића, помери на право место, односно доведе у склад са картографским изворима.

Већ је Андреја Андрејевић за склоп Соколовићевог безистана и каравансараја нашао паралелу у Гази Хусрев беговом безистану и Ташлихану у Сарајеву⁹, чему треба додати да је аналогија тлоцрта обеју задужбина још уверљивија када се упореде основе сарајевских грађевина са основама приказаним на талијанском плану Београда. А то је још један посредни прилог закључку о тачном положају Соколовићевих задужбина. Приближне димензије Соколовићева безистана према габаритима са планова Београда износе око 80×10 м, а каравансараја око 55×55 м, што значи да су његове задужбине биле нешто веће од Гази Хусрев бегових, али сличних пропорција и истог типа.

Судећи према Шематичном, приближно тачном аксонометријском изгледу каравансараја и безистана на Гумповом плану и представи истих на још једном плану тог времена¹⁰ Соколовићеве задужбине биле су читаве и употребљиве приликом аустријског освајања Београда 1688. године. А већ на плановима насталим после повратка Турака у Београд и после друге аустријске окупације града почетком XVIII века приметне су разлике у представљању каравансараја и безистана па се може закључити да је безистан у међувремену страдао, а да је каравансарај био

Dessins 1, 2, 3, 4, 5. Situations et états du caravanseraïl et du «bezistan» du Pacha Mehmed Sokolović, du Pirinč han et du Palais du commandant, à diverses époques. Les situations ont été élaborées partant des plans historiques

Ansicht dieses Gebäudes von rückwärts.

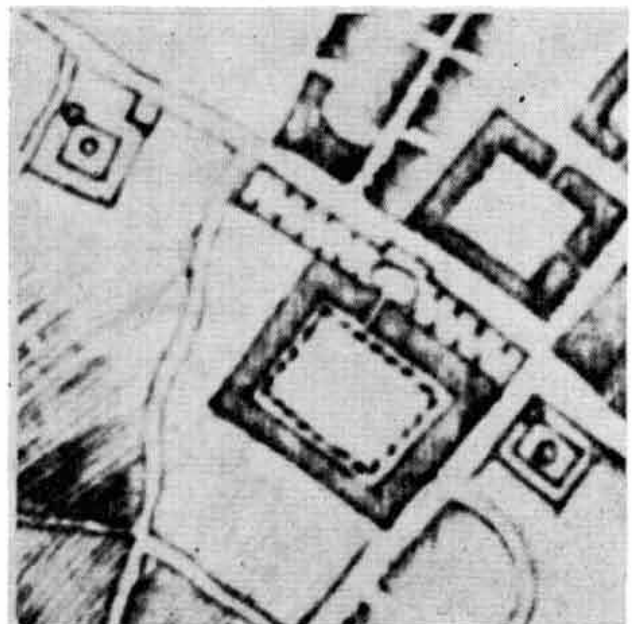
Развалине безистана Мехмед паше Соколовића у Београду 1789. године. Цртеж из Националног музеја у Будимпешти, Т. 59

Ruines du «bezistan» du Pacha Mehmed Sokolović à Belgrade en 1789. Dessin du Musée national de Budapest, T. 59

коришћен током аустријске владавине између 1717. и 1739. године. Наиме, на штампаном талијанском плану из 1696. године габарит каравансараја је шрафиран, док је габарит безистана представљен као основа приземља са уопштеном диспозицијом простора. И на аутографском примерку овог плана из архива у Карлсруеу јаче је наглашен каравансарај, а на Амановој мапи из 1721. године каравансарај је обојен, а безистан није учртан. Из свих ових представа излази горњи закључак

Тлоцрт каравансараја и безистана Мехмед паше Соколовића. Исечак са плана из 1696. године. Музеј града Београда, I₁ — 311

Plan du caravansérail et du «bezistan» du Pacha Mehmed Sokolović. Détail du plan datant de 1696. Musée de Ville de Belgrade, I₁ — 311.

да је безистан страдао после 1691. године и да је био делимично порушен и ван употребе, јер би у супротном свакако био једнако учртан на плановима.

По пројектима барокне реконструкције турског Београда, израђеним између 1720. и 1739. године¹¹, Соколовићеве задужбине требало је да се поруше и уступе место проширеној еспланади повећане и модернизоване тврђаве. Међутим како до остварења ових пројеката у целини није дошло, то су и даље Соколовићеве задужбине трајале у ткиву Београда. Каравансарај је за време аустријске владавине коришћен као трговачко стовариште што се види из Пописа зграда дунавског или немачког Београда¹² из 1728. године. У том попису налази се под новим кућним бројем 841 уписан Јени хан¹³, односно нови хан. Колико се засада, до проналаска плана приложеног попису, може да утврди Јени хан се налазио у великој чаршији, а на то упућују кућни бројеви и намене претходних и наредних зграда око броја 841, то јест Јени хана. Јени хан је према Попису имао 89 просторија, највећи број просторија од свих затечених турских зграда, знатно више од других уписаних ханова. Будући да је и на плановима Београда Мехмед пашина задужбина највећа зграда то нема разлога да се без великих резерви Јени хан из Пописа не поистовети са Соколовићевом задужбином. Податке из пописа искористила је Радмила Тричковић и повезавши их са подацима једног фермана од 1712. године, из којег се сазнаје да је Јени хан припадао вакуфу Мехмед паше Соколовића, показала да се Јени хан може поистоветити са Соколовићевим каравансарајом.¹⁴ Да је заиста Јени хан из наведеног Пописа истоветан са Соколовићевим каравансарајем потврђује и Зојтеров план Београда^{14*}. На овом штампаном плану, који у недостатку изворног плана Београда замењује стварнију и тачнију представу уличне мреже и распореда зграда у периоду 1720—1739. године, Соколовићев каравансарај учртан је на западној страни почетног дела главне чаршије, односно данашње Душанове улице. Зграда је учртана као највећа грађевина у вароши и обележена је словом „e“ са објашњењем у легенди да је то »Teutscher Juden Hof«, дакле са истом одредницом као у Попису у коме стоји да се »bey Türckhenszeiten der Jenni-Naann genennet und anfänglich denen teutschen Juden von Rebentisch zu Besizung eingegeben worden«.

Непозната нам је судбина Соколовићевог безистана и каравансараја од 1740. го-

дине до поновног аустријског освајања Београда 1789. године. За време заузимања Београда од половине септембра до почетка октобра 1789. године у борбама су највише страдали делови дунавске вароши и Видинска цада. Планови Београда сачињени те године непосредно после аустријског заузимања јасно истичу порушене делове града. На њима су безистан и каравансарај Мехмед паше Соколовића у рушевинама било да су приказани детаљније као на Штокеловеом плану¹⁵ или њему сличном Будимпештанском плану¹⁶, или само са кућним бројевима као на Брушовом плану¹⁷ или без кућа и бројева са жутом бојом која означава рушевине као на Плану предграђа¹⁸. Према приказу комплекса на Штокеловеом плану може се сигурно закључити да је каравансарај био до тада готово у целини порушен, а да је безистан, већ и раније онеспособљен, у овом рату још више страдао. Ово недвосмислено произилази из анализе садржаја парцеле на којој су уместо каравансараја дошли мањи објекти, баште и један попречни сокак, на то указује и распоред кућних бројева од 681 до 694 и од 702 до 706 на Брушовом плану као и постојећи објект хамама.

Сокак на коме се некада налазила југоисточна фасада Соколовићева каравансараја назван је на Брушовом плану из 1789. године Tandel Markt Gassen, што ће рећи да је припадао Бит пазару, исто као и касније када је ту према турском плану из 1863. године¹⁹ био амам на Бит пазару. Из тога следи да је некада најславнији безистан и каравансарај београдске велике главне чаршије уступио место трговачкој намени нижег реда и да је простор на коме су још у XVII веку богати трговци продавали најфинију робу претворен у споредну чаршију старе и изношене робе. Тако се у трансформацији садржаја парцеле на којој су стајала Соколовићева велелепна здања веома сликовито огледа успон и пад турског Београда.

Из 1789. године, дакле из времена када је Соколовићев каравансарај већ углавном нестао имамо и један аутентичан сликовни извор рушевина Мехмед пашиног безистана. Захваљујући архивским истраживањима Милорада Целебџића који је у будимпештанском Националном музеју пронашао серију цртежа са изгледима неких значајнијих београдских грађевина, у могућности смо да се боље упознамо са једном од најзначајнијих зграда београдске велике чаршије из времена цветања града под турском владавином²⁰. У будимпеш-

танском Националном музеју налази се и цртеж који приказује два изгледа „турског стоваришта“.²¹ Изглед предњег дела грађевине има наслов »Ansicht von der Türkische Niederlaag so vor Alters die Pfarr kirche gewesen seyn solle, von der Widiner Gasse«, а задњег дела »Ansicht dieses Gebäudes von ruckwärts«. Ови цртежи нису као ни остали из исте групе, датирани, али су сигурно настали 1789. године што се лако утврђује упоредном анализом са другим изворима. Цртеже је израдио неки за сада непознати цртач, вероватно аустријски инжињеријски официр, са много детаља и са добрим познавањем перспективе и архитектонских конструкција, наглашавајући нарочито грађевински материјал. По свему, цртежи приказују изгледе типичног безистана, веома сличног сарајевског Гази Хурсев беговој задужбини. Очита подударност издужене грађевине попречно подељеног простора и дезаксираног главног улаза, са тлоцртом безистана на талијанском плану, њена намена и положај у Видинској улици омогућили су идентификовање цртежа и локализовање објекта на њему, односно поистовећивање са безистаном Мехмед паше Соколовића.

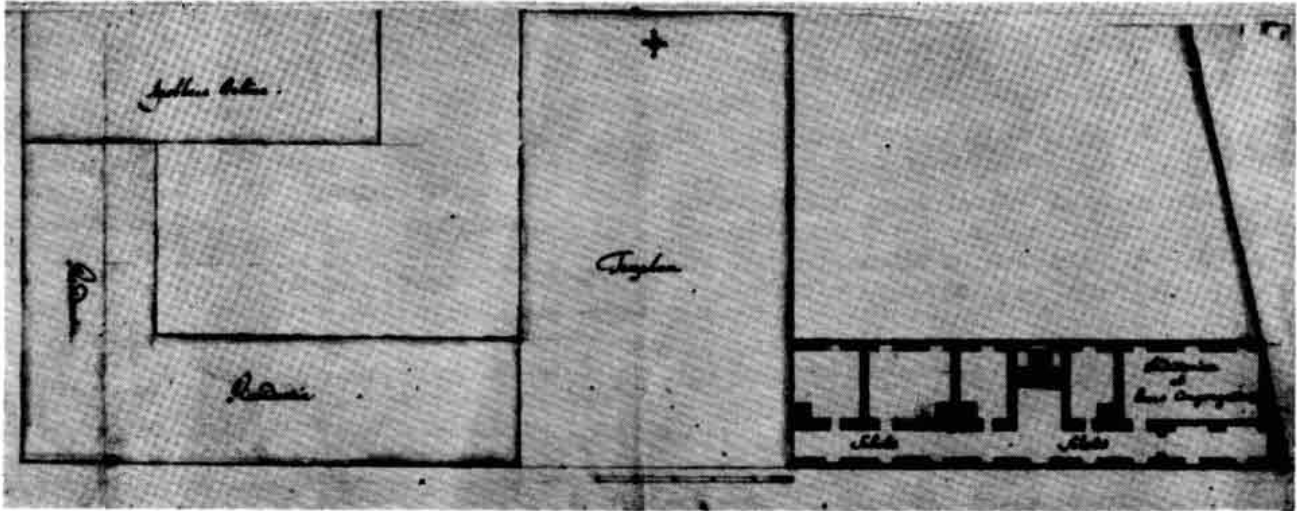
На цртежима предњег и задњег дела безистана приказано је затечено стање, то јест развалине грађевине са више или мање сачуваним деловима. Безистан је 1789. године био још толико сачуван да је данас могућа идеална реконструкција његовог целовитог изгледа. Из цртежа се може закључити да је безистан био грађен правилним каменим квадерицама, а не алтернацијом опеке и тесаника. Био је засведен, а над-главним улазом још је био сачуван део куполе. Издужени унутарњи простор био је подељен попречно на много дућана с обе стране средишњег ходника, а са спољне стране имао је такође по целој дужини према Видинској улици засведене дућане од којих су три у разним степенима очуваности још видни на цртежу. Отвори безистана су према цртежу били завршени шиљастим луком. На предњој фасади приказани су контрафори који помажу да се, поред осталог, сагледају архитектонска конструкција и статичка решења грађевине. Према овом цртежу безистан је 1789. године био сасвим напуштен, а уз рушевине главне фасаде били су прислоњени неколики трошни и неугодни ћепенци. На левој страни предњег изгледа види се једна мања зграда са куполом која свакако представља познати амам на Бит пазару вероватно изграђен међу развалинама у XVIII веку.

Сами цртежи, осим што уз друге изворе пружају могућност идеалне реконструкције Соколовићева безистана, потврђују оправданост дивљења свих путника који су од времена његовог подизања свраћали пажњу европске јавности на ову задужбину, чак и онда када га приказују у сасвим јадном стању. Цртежи представљају значајан докуменат за проучавање преображавања градског ткива и сведоче о томе да су још крајем века у Београду постојале рушевине многих већих каменом зиданих турских грађевина што се види и из тадашњих планова града. За историографију Београда ови цртежи су још један прилог против неумесних везивања разних историјских вести само за касније познате грађевине и подстицај за даља истраживања. И податак из наслова цртежа где се грађевина условно везује за старију парохијску цркву или катедралу, као део традиције коју је можда да лицу места забележио цртач, такође упућује на даља проучавања. Можда би се, наравно веома обазриво, овај касни податак могао довести у везу са саопштењима Марк Антонија Пигафете и других путописаца о рушењу цркава ради подизања каравансараја и безистана.

2. *Пиринч хан или Пиринчана*

Зграда турског пиринч хана је једна од грађевина која се најдуже задржала у ткиву Београда, па је разумљиво да је на себе свраћала пажњу и да су је историчари често обрађивали. Најпотпуније је питање Пиринчане решио Рајко Веселиновић утврдивши да је то био турски Пиринч хан који је у периоду аустријске владавине 1717—1739. коришћен за смештај војних апотека²². Он је користећи сву старију литературу и нека нова документа одбацио ранија нагађања, посебно она око тако званих Двора принца Евгенија.²³ Подсетимо се и на то да су озбиљни писци као Михајло Валтровић, одавна посумњали у легенду о принчевим дворима²⁴.

Раније изнетим доказима да је турски Пиринч хан или Пиринчана коришћена између 1717—1739. године за Војну апотеку, можемо додати да је поред сачуваног назива Апотекарске улице (Apotheker Gassen) на Брушовом плану, на плановима Београда из 1739. године уз зграду Пиринчане уписан назив Војне апотеке, Тако је Пиринчана, до које се налази комплекс језуитског манастира, означена на једном

План језуитског комплекса са делом габарита Војне апотеке (Пиринчане) из 1733. године.
План из коморног архива у Бечу, Rb 94

Plan du complexe jésuite avec une partie du gabarit de la Pharmacie militaire (Pirinčana)
datant de 1733. Plan provenant des Archives de la Chambre, Vienne, Rb 94

плану Београда из бечког ратног архива са словом „t“ за које је у легенди дато објашњење да су то војне апотеке (Feldt Apothecken)²⁵. Детаљније је део блока у коме су се налазили Војна апотека и језуитски манастир представљен на једном плану из бечког Коморног архива²⁶. План је израђен годину дана после постављања камена темеља за нову цркву²⁷, 1733. године, и очито чини део оригиналне техничке документације за радове на комплексу језуитског манастира са црквом и школом. На њему је тачно уцртан положај и распоред језуитских просторија, резиденције, цркве и латинске школе. Манастир се једним делом везује за Пиринчану на којој стоји натпис *Apotheca Bellica*. Исти распоред габарита и намене блока као на овом детаљном плану уцртан је и у више прегледних планова Београда из 1739. године, на којима стоји само натпис Језуити.²⁸

Према истраживањима Радмиле Тричковић Пиринч хан је по повратку Турака у Београд иза 1739. године, откупио кизлар ага Хаџи Бешир, један од најбогатијих људи на цариградском двору. Пиринч хан је имао тада 25 одаја и 5 мутвака у приземљу, 20 просторија на спрату и три подрума. Од краја октобра 1741. године Пиринч хан се користио као капан у који су трговци са дунавске скеле доносили намирнице у приземље, а спрат је служио за продају финих тканина. Пиринч хан коришћен је и за коначиште пролазника.²⁹

Пиринч хан који је коришћен за војне апотеке током аустријске владавине, а за-

тим као стовариште, базар и коначиште по повратку Турака, озбиљно је страдао у рату 1789. године. О томе сведоче сви планови Београда из тог времена јер је на њима уцртан у развалинама, односно само контуром за разлику од читавих зграда чији су габарити испуњени. На Брушовом плану није ни уцртан само је његово место означено кућним бројевима. Да ли је и колико касније обнављан и поново коришћен делимично или у целини још се не може рећи. Познато је да су његове развалине дуго стајале као символ некадашње турске моћи који је чекао тренутак у коме ће се ширењем новог Београда изгубити и тај, један од последњих подсетника једног другачијег каснофеудалног Београда.

3. Командантов стан или гувернерова палата

Командантова палата или тачније стан команданта и гувернера Србије у периоду аустријске владавине 1717—1739. године налазио се на дунавској падини у близини Пиринчане, тада Војне апотеке, у наспрамном блоку с десне стране данашње Душанове улице. Близина ових двеју објеката значајних за разна раздобља урбаног развојка Београда, је, поред осталог, условила површна закључивања која су неоправдано оптеретила нашу историографију. Тако звана командантова или гувернерова палата био је заправо дворски комплекс (Hofstatt) састављен од више зграда. Уцр-

тан је и обележен готово у свим аустријским плановима насталим између 1720. и 1740. године. Овај дворски, управни ансамбл налазио се на месту данашњих блокова између улица Душанове, Риге од Фере, Господар Јованове и 7. јула.

Место на коме се налазио командантов стан представљено је на талијанском плану из 1696. године као неизграђен простор, односно трг кога су направили ћесаревци (*Piazza fatta da gl' Imperiali*)³⁰. То би требало да значи да су на том месту Аустријанци за време прве окупације, 1688—1690, расчистили терен и уредили трг. Шта је том приликом порушено и са којим намерама данас се не може рећи, али ако је податак са плана веродостојан, у шта је тешко посумњати, онда можемо да констатујемо оквирно време подизања зграда и поновно уређење овог простора. Планови Београда настали између 1717. и 1722.³¹ године не приказују више празан трг, па треба претпоставити да су Турци пре друге аустријске окупације изградили простор трга. Из познатих посредних каснијих обавештења излази да су на том месту Турци имали неко своје управно седиште или већу јавну грађевину у оквиру старе главне чаршије а да су Аустријанци само преузели изграђени комплекс за седиште своје управе.

Затечене зграде овог комплекса морале су бити у доста добром стању јер су их Аустријанци после преуређења користили одмах по освајању Београда. А биле су и довољно репрезентативне да би примиле принца Евгенија Савојског, а затим биле претворене у штабни квартир принца Александра Виртембершког и на крају имале намену стана команданта генерала фон Марулија.³² Да је овај комплекс и у турско време морао представљати значајније и боље уређено резиденцијално место сведочи и његова башта или парк који потиче од раније.

Одакада је по оснивању Администрације краљевине Србије, 7. октобра 1720, цео комплекс припао председнику администрације принцу Александру Виртембершком, гувернеру врховне управне, судске и војне власти, називао се гувернеровом или командантовом палатом, командантовим станом или једноставно управом, односно Гуверnementом (*Gouvernement*) па је тако и уписиван у ондашњим плановима Београда.

Према Попису зграда немачког Београда из 1728. године комплекс командантовог стана, у коме је тада станао генерал Франц Ксавер фон Марули, имао је

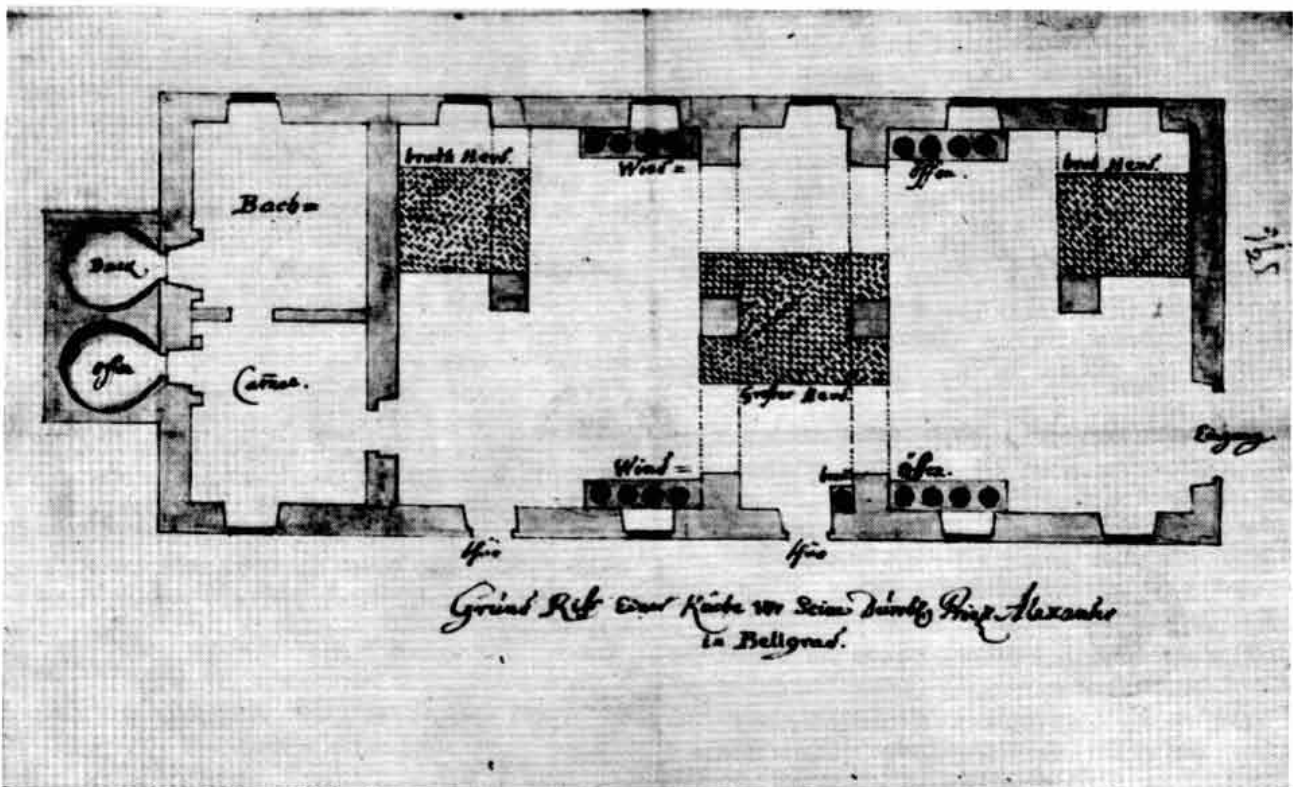
једну главну и више помоћних зграда обухваћених у Попису кућним бројевима од 895 до 907.³³ У кућама бр. 895/896 и бр. 903 становала је грофова послуга и лакеј у 15 соба и 3 кухиње. Зграда бр. 904 била је штала за коња грофа Марулија подигнута на празном плацу 1727. године, а уз њу новоподигнути стан бр. 905 за генераловог коњушара. Двор, односно штабни квартир сачињавале су 4 зграде — бр. 898, 900, 908 и 909 — са укупно 20 соба, 4 кухиње, 1 подрумом и 2 штале. Главна зграда била је она у коју се одмах по освајању Београда уселио генерал Мерси, затим генерал Вирмонт, потом принц Евгеније Савојски, па по његовом одласку принц Александар да би се по његовом преласку у новосаграђену касарну код Цариградске капије, у зграду уселио генерал фон Марули. До ове зграде, у ужем смислу командантове палате, била је једна стражара бр. 899 и уз њу још два стана за кућну послугу бр. 908 и бр. 909. Двору су припадали и новосаграђена кухиња принца Александра бр. 901, затим одвојени стан Региментс-Аудитора са 3 собе и кухињом бр. 907, и велика башта парковски уређена која се је само једном страном наслањала на цео комплекс. Из овога пописа видимо да су у целом комплексу од 1718. до 1728. биле подигнуте само три нове зграде, а да су све остале, међу њима и главна зграда биле наслеђене и само адаптиране за нове потребе.

Изворни подаци о Командантовој палати из Доксатове „експликације” и извештаја варошке команде које је још Тодор Стефановић Виловски објавио,³⁴ очито се односе на овај комплекс Гуверnementа јер се подударају са подацима из Пописа.

Међутим, питања архитектонске композиције командантове палате и детаљног распореда просторија у оквиру датог комплекса остају још увек отворена. Не располажемо засада, најалост, описом и планом командантове палате које је користио Виловски,³⁵ из којих би се једноставним упоређењем са општим распоредом објеката и парка на плановима Београда сазнао детаљан садржај комплекса и без нагађања до краја разрешило питање палате. Наиме, на прегледним плановима Београда гувернерова палата приказана је са разуђеним габаритом који иако целовит вероватно не означава јединствену зграду истовремено зидану или грађену, већ неколико везаних објеката. О томе говори подела на кућне бројеве у наведеном Попису и новосазидана кухиња принца Александра прислоњена уз постојеће објекте.

Из 1720. године, дакле из времена када се у палату уселио принц Александар, сачуван је један план за његову кухињу³⁶. На овом плану из бечког Коморног архива приказана је основа кухиње која се састоји од једне велике просторије са три штедњака и две мање са по једном пекарском пећи у свакој. То је свакако она кухиња изграђена на напуштеној башти из турских времена изнад које је била коморска каса, а која је по исељењу принца Александра у велику касарну припала генералу Марулију, како је уписано у Попису зграда из 1728. године.³⁷ Из плана кухиње види се да је то била зграда од „тврдог“ материјала

Београдске тврђаве, палату са помоћним зградама и цело имање откупио је од државе Јахја паша и увакуфио је за своје многобројне задужбине. И у турским изворима се наводи да је овај велики сарај имао много одаја у приземљу и на спрату, стаје, баште и чесму, а имању је припало још неколико кућа са баштама и у непосредној близини 21 дућан. Међу свим обавештењима која преноси Радмила Тричковић налази се и посебно занимљив податак из вакуфнаме Јахја пашиног вакуфа да су кухиње претворене у зграду за становање. Свакако да се ово односи на кухињу грађену за принца Александра.

План за кухињу принца Александра из 1720. године. План из коморног архива у Бечу, Rb 80

Plan de la cuisine du Prince Alexandre de 1720, provenant des Archives de la Chambre, Vienne, Rb 80

са јаким зидовима и сводовима, а видеће-мо да је то била зграда која се од читавог комплекса најдуже сачувала.

Коришћење Командантове палате после повратка Турака, између 1740. и 1789. године, утврдила је Радмила Тричковић на основу турских докумената³⁸. У овом раздобљу палату су Турци одмах уселили и до 1746. године она је служила за стан аге царских јаничара. Када је капија јаничар аге премештена у касарну Доњег града

Поставши везиров сарај, бивша командантова палата, променила је име, њу су београђани називали Стара Агина капија (Eski Aga kapisi),³⁹ а то име забележено је и у аустријским изворима из 1789. године.

Већ наведени аустријски планови Београда и попис из 1789. године омогућују да се сагледа целокупна топографска ситуација Ески агиног сараја. У рату је Велики сарај или Ески Агин сарај попут многих зграда на Дорћолу веома страдао, али су на

плановима Београда учртане рушевине тако да је могуће доста верно реконструисати претходну ситуацију. Према плановима из 1789. године изгледа да је највише страдала баш некадашња главна зграда бивше Командантове палате, па се може судити да је иста била од слабије, дрвене грађе. На Штокеловеом плану најбоље је сачувана бивша Александрова кухиња, која се ту јавља са неким призданим деловима јер је измењен њен првобитни сасвим правоугаони габарит. На Штокеловеом и будимпештанском плану нарочито је добро приказан некадашњи Командантов парк са геометријским распоредом стаза и зеленила. План предграђа и Консигнација не бележе никакве остатке палате јер више нису били уселјиви и одмах употребљиви, док су на Брушовом плану означени кућни бројеви од 772 до 783 који представљају онолико зграда колико их је у комплексу Ески Агиног сараја било у рушевинама. На оба ова последња плана приказана је и џамија која је припадала комплексу, а која је у Консигнацији искривљено, под бројем 105 именована као Ески агина џамија у рушевинама (*Eski Makars Roinirte Moschee*). На Брушовом плану сокак поред сараја назива се Ески агин сокак (*Eski aga Gassen*).

Познати извори говоре да је некадашња Командантова палата, а затим велики сарај Старог аге, толико страдао у последњем аустро-турском рату да је могуће претпоставити да се више никада није обновио у свом претходном сјају. Уосталом за то више није било ни општих услова јер је турски Београд почео нагло да стагнира и пропада.

Од целог комплекса Командантове палате најдуже се сачувала једносратна аустријска зграда кухиње принца Александра. Анастас Јовановић забележио је у својим сећањима⁴⁰ да су од „Лаудоновог бомбардовања остале само неколике аустријске зграде”, а међу њима као четврту поменуо је и зграду „доцније звану Шалитрана”. Шалитрана „у којој су правили шалитру” учртана је у Јосимовићевом плану из 1867. године и у Зарићевом плану Београда из 1878.⁴¹ године у коме је уписан и назив зграде. Габарит шалитране на оба плана сасвим се подудара са величином и обликом Александрове кухиње, и основним делом најсачуваније зграде Ески агиног сараја на Штокеловеом плану, а на свим плановима налази се на истом месту. Основа Александрове кухиње на плану из 1720. године довољно уверљиво показује да

је ова зграда могла да буде употребљена за намену шалитране и да је као солидно зидана грађевина могла да најдуже траје.

Сви трагови комплекса некадашње Командантове палате сасвим су нестали до првог светског рата када је новом правилном регулацијом дунавске падине потпуно трансформисана некадашња турска улична мрежа кривих и уских сокака. На том месту дошла су четири ивично изграђена стамбена блока са новим кућама, а план Београда из 1921. године приказује већ сасвим нову ситуацију у којој се више не могу ни назрети обриси некадашњег стања.

II

У недавним покушајима локализовања и идентификовања значајнијих историјских грађевина Београда учињене су нејасноће и око аустријске зидарске или Маурер касарне. Зграда није тачно убицирана, а није разјашњено ни њено даље трајање и коришћење. Пошто се ова зграда доводи у везу са коришћењем наслеђеног грађевинског фонда за време првог српског устанка разматрање њеног положаја отвара разрешавање питања топографије устаничког Београда. Та питања је до сада најпотпуније изнео Радослав Перовић.⁴² Међутим, топографија Београда Карађорђевог периода још увек тражи систематска истраживања. У жељи да се иста унапред не оптерећују несигурним и некритичким приступом овде указујемо само на нека локализовања која у нашој историографији имају противречна решења.

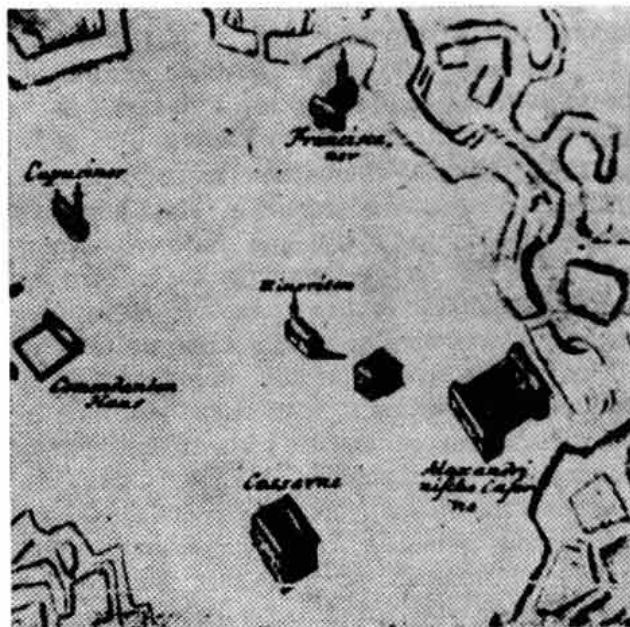
4. Аустријска Маурер касарна и турска Спахијска касарна

Маурер касарна, односно зидарска или инжињеријска касарна била је једна од релативно мањег броја новоподигнутих грађевина у београдској вароши за време аустријске владавине између 1717. и 1739. године. Из Пописа зграда немачког Београда од 1728. године зна се да је подигнута 1727. године⁴³ за смештај инжињеријских јединица које су изводиле радове на тврђави и спољним варошким утврђењима. Учртана је у већини планова Београда из оног времена па се према тачнијим плановима може лако утврдити њен положај.

Касарна је била изграђена на празном простору дела раније Мусале турског средишњег гробља, на новим регулационим линијама, тачно на месту данашњег грађе-

винског блока између улица Узун Миркове, 7. јула и следеће улице поред некадашње београдске Општине у којој је данас смештен Завод за продуктивност рада. Три фасаде касарне биле су окренуте према наведеним улицама, а четврта је била на ивици парцеле данашње зграде бр. 22 у 7. јула улици и била је окренута према данашњој Кнез Михаиловој улици. Касарна је била отворена према еспланади тврђаве, то јест Калемегдану, а у саставу предњег дела предграђа, односно вароши. Овакав њен тачни положај добија се преношењем њеног габарита са недеформисаних планова Београда из 1730—1739. на размеру каснијих планова Београда који садрже објекте из овог времена.⁴⁴

Изглед, архитектонска композиција, обрада и конструкција касарне нису ближе познати. Један веома уопштен изометријски изглед са плана Београда из 1740. године,⁴⁵ чини прихватљивим упоређење ове са истовременим касарнама подигнутим у Доњем граду београдске тврђаве од којих је сачувано и до сада познато више изгледа. Но, без обзира што нема сумње у то да је Маурер касарна била једнако грађена као и оне у Доњем граду, ипак је засад непотребно правити претпоставке о њеном

Уопштен изглед Зидарске касарне 1739. године. Исецак са плана из Музеја града Београда, I₁ — 333

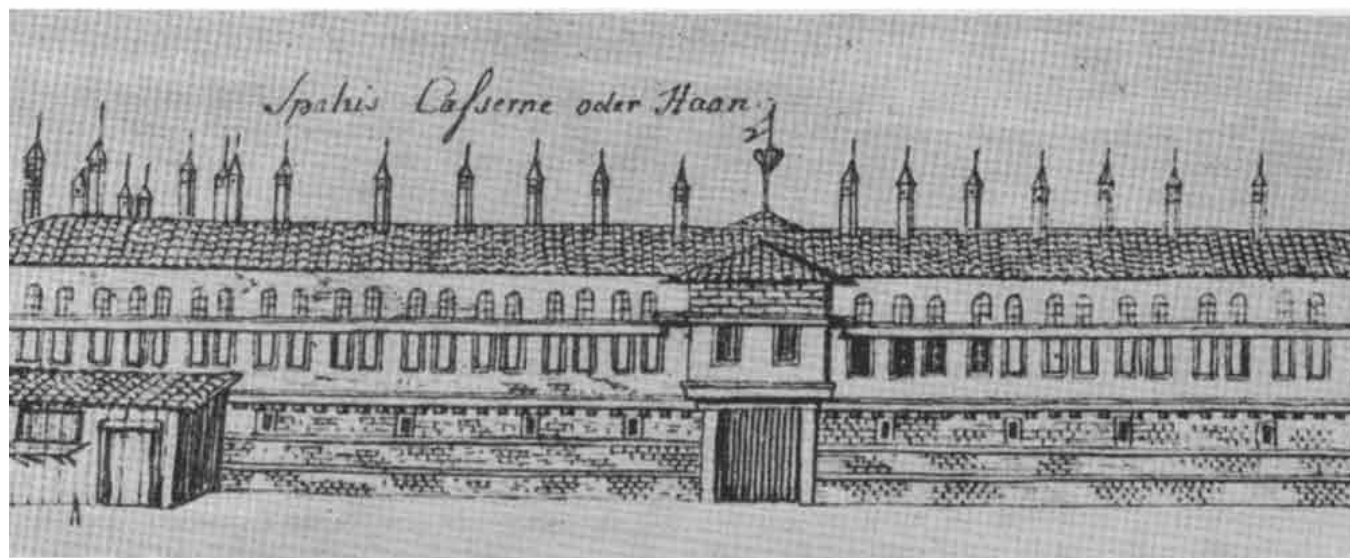
Vue générale de la Caserne des maçons de 1739. Détail du plan qui se trouve au Musée municipal de Belgrade, I₁ — 333

изгледу јер треба да се очекује да ће се у бечким или пештанским архивима наћи аутентична документација о Маурер касарни. Сигурно је познат њен габарит и знамо да је имала 50 соба и 15 кухиња.⁴⁶ Била је то једносратна грађевина правоугаоне основе са унутарњим двориштем. Запремала је површину од приближно 80×60 м, или 480 м², од чега је површина унутрашњег дворишта износила око 200 м².⁴⁷

У свим картографским изворима израђеним за потребе аустријских преговарача на мировним преговорима у Београду зграда је јасно обележена као новоподигнута аустријска касарна, што значи да је спадала међу аустријске објекте и радове који су по одредбама Београдског мира требало да се поруше пре дефинитивног преузимања Београда од стране Турака 1740. године. Но, не располажемо поузданим изворима из којих би сазнали о томе да ли је био постављен захтев за њеним рушењем и да ли је срушена током зиме и пролећа 1740. године. На основу каснијих иконографских извора може се закључити да је тада била порушена.

Аустријанци су за време другог освајања Београда у XVIII веку, 1789. године, затекли на месту Маурер касарне турску Спахијску касарну о којој су оставили више докумената. На плановима Београда из 1789. године Спахијска касарна приказана је у габариту облика слова „П”, дакле слично основи Маурер касарне, али без ј—з крила. У унутрашњем дворишту је један мањи објекат, највероватније чесма. На Плану предграђа Београда⁴⁸ и његовом саставном делу, попису београдских зграда, означена је са бројем 40, а у попису под истим бројем именована као Спахијска касарна (Spahis Casserne) са 27 соба, исто толико кухиња и штала за 400 коња. На Брушовом плану приказана је шематично са бројем 203, а улица поред њене с—и фасаде названа је Спахијском улицом (Spahi Gassen). Североисточно крило Спахијске касарне представљено је на плановима са испадима према дворишту за разлику од равне унутрашње фасаде истог крила на Маурер касарни.⁴⁹

Другачији габарит Спахијске касарне, без ј—з крила и са друкчијим с—и крилом, број и измењена намена просторија, наводе нас на закључак да Спахијска касарна није истоветна са Маурер касарном, односно да је Спахијска касарна новоподигнута грађевина на темељима бивше зидарске касарне. У ово нас још више уверава изглед

Изглед северозападне фасаде Спахијске касарне 1789. године. Цртеж из Националног музеја у Будимпешти, Т 60

Vue de la façade nord-ouest de la Caserne des Spahis de 1789. Dessin provenant du Musée national, Budapest, T 60

њене с—з фасаде окренуте према Калемегдану испред које се налазило мање турско гробље.⁵⁰

Међу цртежима неких значајнијих београдских зграда које је у Националном музеју у Будимпешти нашао Милорад Целебџић налази се и цртеж са насловом Спахијска касарна или хан (Spahis Caserne oder Haan)⁵¹ који приказује фасаду касарне окренуту према Калемегдану. Према овом цртежу Спахијска касарна има све одлике турске, балканске, архитектуре и нипочему није слична аустријским касарнама из Доњег града београдске тврђаве, сачуваних до тог времена и приказаних од истог цртача.⁵² На овом цртежу Спахијска касарна има приземље и два спрата. Приземље је зидано тесаницима, има мале отворе и очито да су у њему коњске штале. Спратови су највероватније од бондручне конструкције а кров је плитак, двоводни са великом стрехом покривен ћерамидом. Архитектонске одлике, конструктивни (кљоп, општа просторна диспозиција и измењена намена зграде које се сагледавају из овог цртежа и других извора уверавају нас у горњи закључак да Маурер касарна и Спахијска касарна нису исте зграде. Ако се сасвим потврди овај закључак то би био још један прилог, за Београд иначе карактеристичној појави, да се у разним временима у њему подижу зграде на истом месту и готово истих величина.⁵³

Спахијска касарна представља одређени тип великог хана о каквом се могу наћи паралеле и на другим местима, а већ познати подаци о њој заслужују да се размат-

ра у оквиру ширег проучавања касне турске архитектуре на нашем тлу. Но, то прелази оквире овога рада.

Даља судбина Спахијске касарне после повратка Турака у Београд 1791. године па све до краја првог српског устанка је неизвесна. Не располажемо поузданим документима за праћење даљег коришћења, дотрајавања и нестанка зграде из ткива Београда, али је потребно да се разјасне још нека питања, пре свега да ли се иста може поистоветити са Делијским конаком у коме је одседао Карађорђе са својим момцима.

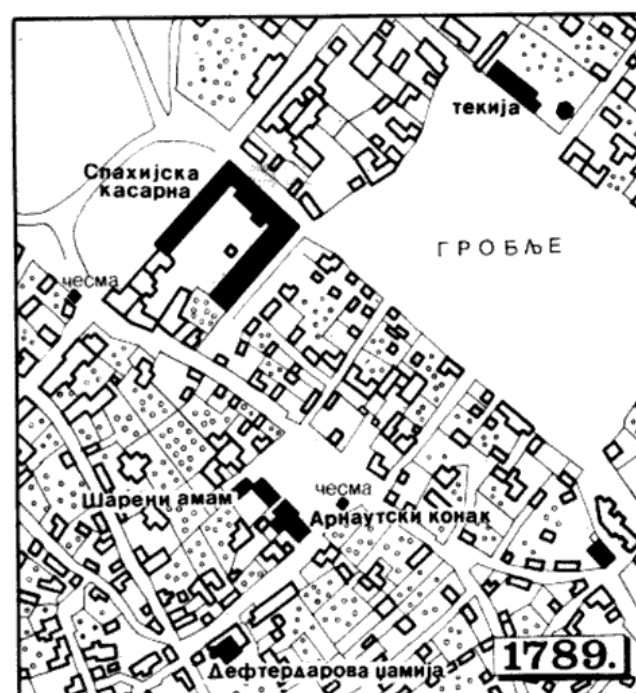
Међу многим претпоставкама којима се настојало решити питање Карађорђевог стана у Београду ниједна није толико уверљива да би се непосредно и сигурно могла везивати за сада познату тачну локацију и изглед Спахијске касарне. Чак ни најпажљивије разлагање познатих историјских и историчарских сведочанстава не омогућава да се донесе сасвим позитиван закључак о одређеној улози Спахијске касарне за време устаничке Србије. Овом приликом можемо само да констатујемо отворена питања ради даљих истраживања. Наиме, у литератури је дато доста места идентификовању и локализовању Делијског конака за којег постоје аутентична сведочанства да је у њему становао Карађорђе, али постоји исто тако много нагађања о стварном положају конака. Нема сумње да је за топографију устаничког

Београда ово питање посебно занимљиво, али се оно не може решити без ширег решавања и целовитије реконструкције плана, положаја и намена зграда ондашњег Београда ради отклањања замена места и садржаја која сада постоје у историографији.

Ако прихватимо да се план Београда од 1789. године није битно ни много изменио и да су зграде учртане у тај план биле употребљиве после 1790. и после 1806. године за шта налазимо ослонац у општим приликама у овом раздобљу када није било разлога ни за већу изградњу нити веће промене, онда можемо да се користимо обавештењима из аустријских планова од 1789. године. На тим плановима има више зграда за које се може претпоставити да су биле употребљиве и прикладне за Карађорђевог стан. Међу њима је свакако на првом месту Спахијска касарна. Она делимично одговара опису касног сећања Анастаса Јовановића⁵⁴ мада се његово „прецизно лоцирање Делијског конака не слаже са стварним положајем касарне. На основу Јовановићевих сећања Делијски конак у коме је становао Карађорђе у историографији је убициран у некадашњу башту Александра Карађорђевића и то ближе на простор између данашњих улица

Цртежи 6, 7, 8, 9. Упоредни приказ положаја Маурер касарне и околине у разним раздобљима. Ситуације изражене према историјским плановима

Dessines 6, 7, 8, 9. La situation de la Maurer Kaserne et de ses alentours, donnée d'une manière comparative, à diverses époques. Les situation ont été élaborées partant des plans historiques.

7. јула, Кнез Михаилове и Ускочке, југозападно од непарне, леве стране Кнез Михаилове улице негде на средини између данашњих улица Вука Караџића и 7. јула,⁵⁵ дакле на супротној страни и даље од места Спахијске касарне која је била на углу данашњих улица 7. јула и Узун Миркове. Ово решење дао је Радослав Перовић, поткрепивши га податком из Грамберговог плана,⁵⁶ а преузели су га Павле Васић⁵⁷ и Дивна Ђурић Замоло.⁵⁸ Павле Васић је поистоветио Делијски конак са Зидарском касарном и следствено томе усвојио горњу убикацију као „најприближнију локацију и Делијског конака и Зидарске касарне”.⁵⁹ На одређивање ове локације пресудан утицај извршило је мишљење о праву првоткупца по коме је Александар Карађорђевић наследио имање које је некада припадало Карађорђу. Но, ако се може ово узети за доказ онда Спахијска касарна још пре долази у обзир за идентификовање са Карађорђевим конаком јер је њен стварни положај истоветан са другим имањем Александра Карађорђевића. Чињеница да је Александар Карађорђевић подигао хотел Српску круну на делу плаца који је захватала раније Спахијска касарна дозвољава да се сећања Анастаса Јовановића пренесу и на ово место тим пре што његов опис Делијског конака одговара сада познатом изгледу Спахијске касарне. У прилог овоме иде и положај Карађорђевог конака (Дом Карагеоргија) како је уцртан на до сада једином познатом, Грамберговом плану⁶⁰ Београда из Карађорђевог доба. Према овом плану је Радослав Перовић несигурним поступком дошао до горе наведеног локализовања Карађорђевог конака, међутим ако се са иначе шематичног Грамберговог плана положај Карађорђевог конака пренесе на тачнији Штокеловев план са основним ослоњцима на околне познате грађевине, онда се положај конака поклапа са положајем Спахијске касарне. Према томе, у недостатку поузданијих извора, могли бисмо на основу изнетог закључити да је Спахијска касарна постојала за време првог српског устанка и да је тада коришћена као Карађорђев стан.

5. Делијски конаци

У вези са утврђивањем Карађорђевог стана у устанничком Београду у литератури и изворима посебно место заузима „Делијски конак”. Видели смо да се он може поистоветити са Спахијском касар-

ном, али и то да разни писци и извори неодређено говоре о његовој стварној локацији и да му се положај може премештати. Због свих несугласица и непрецизности „Делијски конак” се јавља првенствено као методолошко питање приступа разрешавања историјске топографије. Најчешће замене места долазе због различитих назива за исте зграде, затим заменом разних зграда истог садржаја, од потоњих искривљених сећања, од стварних промена на терену код којих се губи раније тачно познавање, од прилагођавања историјских вести савременом читаоцу, од преношења једном успостављених заблуда, од промене власничких односа и физичких стања. У историографији Београда и настојањима да се открију његови ранији изгледи присутна су сва ова оптерећења која проузрокују противуречна тумачења. Она су присутна и у вези са „Делијским конаком”.

Овде желимо само да укажемо на више зграда које се могу идентификовати као делијски конаци и с тим у вези на отворено питање колико је у Београду пред први српски устанак било делијских конака и где су били?

Ако се Вукова напомена о „Карађорђејевом (прије Мула Јусуфовом) конаку”⁶¹ може посредно везати за Спахијску касарну, оно ипак одудара од описа положаја других савременика или писаца па би требало до краја идентификовати тај конак. И место Делијског конака који помиње Мита Петровић⁶² стављајући конак лицем на Ускочку улицу, паралелну са слепим сокаком на коме је била Српска круна, а раније Спахијска касарна може да се веже за касарну ако се прихвати да је неко предање, временом удаљено од стварног стања, прилагођено новој грађевинској ситуацији и разумевању савременика. Једним делом доста прецизна иначе за дати простор неодређена, убикација Делијског конака у касним сећањима Анастаса Јовановића⁶³ може се односити на други конак или више конака. Може се схватити да су у његовом недовољно сређеном тексту у истом сећању заступљене разне успомене.

Један конак помиње се под називом Војводин конак, а налазио се близу Дефтердарове, зване и Војводине, џамије на месту касније Евангеличке цркве у данашњој Вука Караџића улици бр. 7.⁶⁴ Габарит тог делијског конака издужене правоугаоне грађевине са лицем на сокаку, уцртан је на Штокеловевом плану.

На Штокеловевом плану је на Малој пјаци близу Делијске чесме уцртан један

конак који је у Плану предграђа обележен бројем 36, а у Консигнацији именован као Арнаутски конак (Arnautische Haus). Овај конак налазио се на потоњем имању и башти Александра Карађорђевића те је по њему добила име Делијска чесма. Ту је данас Делијска улица. Као позната зграда овај Делијски конак послужио је за просторну оријентацију па је у том смислу споменут у списку наименовања сокака из 1847. године.⁶⁵

Колико до сада можемо закључити бар три зграде су називане у XIX веку Делијским конаком, једна на месту данашњег Завода за продуктивност рада у Узун Мирковој улици, друга на месту данашњег

изложбеног павиљона на углу Делијске и Бука Караџића улице и трећа на месту данашње зграде бр. 7 у Бука Караџића улици.

Износећи ове примере хтели смо да истакнемо да се сложена питања локализовања историјских грађевина морају решавати у ширем и целовитијем откривању слојевитости физичких структура на читавом или већем делу плана Београда у складу са савременом методологијом урбанистичких истраживања.

И делијски конаци само су пример који, у смислу закључка, упућује на потребу ревизије многих историографских тврђења о урбаном развоју Београда.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Ђурић-Замоло, Палата аустријског команданта Београда из XVIII века називана „Двор принца Евгенија” и „Пиринчана”. Годишњак града Београда књ. XVII. 1970, 69—80.

² Исто, 69. Поред осталог аутор чланка израдио је једну идеалну реконструкцију тобожње барокне фасаде наводне Командантове палате. Међутим ова реконструкција је неприхватљива и у нескладу са употребљеним предлошцима. Јер са Каницовог цртежа, који је узет као основ, у реконструисану фасаду нису пренети ни сви елементи ни у истом распореду.

³ Исто, н. м., Т. Стефановић — Виловски, Београд од 1717—1739. године. Београд 1906, 36.

⁴ У историографији Београда нису још увек обрађени али већ добро познати документи из многих архива, пре свега бечких и будимских, у којима се налази грађа за историју Београда XVIII века. Још увек није темељито обрађен аустријски попис кућа из 1728. године, нити су пронађени планови „А” и „Б” који су били приложени овом попису, а са којима би се без нагађања разрешиле многе локације. Тако исто није пронађен тумач нумерације кућа познатог Брушовог плана који би такође без произвољности омогућио идентификовање грађевина. Пошто има основа да се даљим трагањем пронађу поменута а и друга документа, о чему сведочи недавно пронађена „Consignation” уз »Plan Der Vorstädte von der Festung Bellegrad«, то би било преурањено да се различитим околним предпоставкама идентификују, сем веома условно, многе зграде Београда из XVIII века и посредно из ранијих раздобља.

⁵ А. Андрејевић, Удео Мехмед-паше Соколовића у подизању Београда. Зборник Филозофског факултета XI — I. Београд 1970, 431—442; в. Р. Самарџић, Мехмед Соколовић. Београд 1971, 236—241.

⁶ А. Андрејевић, н. д. 435. Не улазећи у питања која за овај предмет нису одлучујућа, треба ипак напоменути да ни Гумпов ни Боденеров план, вредни пре свега као два од свега неколико најстаријих картографских извора за проучавање урбаног развоја Београда нису до сада потпуно критички анализирани ни пренети на савремене геодетске подлоге, нити је утврђен степен њихових деформација. Преношење елемената са тих планова зато треба да буде веома обазриво, а нарочито одређивање положаја грађевина. (Уп. Ž. Skalamera, Planovi Beograda iz 1688. Urbanizam Beograda 20/1973, 15—17) Улична мрежа на овим плановима веома је деформисана, али је положај цртежа каравансараја са безистаном тачно оријентисан, па ипак није запажено да је безистан окрутен важнијој улици, тачно онако како је ситуиран на талијанском плану из 1696. године. Већ сама оријентација Соколовићевих задужбина на Гумповом плану, поред осталог, онемогућује идентификовање ових грађевина са Пиринчаном.

⁷ Ратни архив, Беч (Kriegsarchiv Wien — KAW), G I b 25: в. Ж. Шкаламера, Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године. Годишњак г. Б. књ. XVII 1970, 51.

⁸ Музеј града Београда (МГБ) I311; Archiv Karlsruhe. Копију Истоветног аутографског примерка талијанског плана из овог архива уступила ми је Мирјана Поповић, стручни сарадник Завода за заштиту споменика кул-

туре града Београда, на чему јој се и овом приликом захваљујем.

⁹ А. Андрејевић, н. д. 436.

¹⁰ KAW Н III с 142. Plan von Belgrad mit der Attaque anno 1688. На плану је на приближно истом месту учртан изглед грађевине која се може поистоветити са Соколовићевим задужбинама, упркос тога да је означена словом »N« објашњеним у легенди са »Turkische Bedeg«. И то стога што се иста ознака односи на још три грађевине на плану које такође не представљају купатила (ни на Гумповом плану) па нема разлога да се не претпостави да аустријски картограф није морао разазнавати садржаје турских грађевина сличних облика и слично покривених.

¹¹ KAW, NIII с 142, Н III d 1413, 1414.

¹² Д. Ј. Поповић, Грађа за историју Београда 1711—1739. год. Споменик СКА 61. Београд 1935,

¹³ исто, 199

¹⁴ Р. Тричковић, Турски Београд 1740—1789. (рукопис припремљен за штампу, 181)

^{14a} МГБ — I₁ 3778

¹⁵ KAW, Н III е 3196

¹⁶ Мађарски Национални музеј, Будимпешта (Magyar Nemzeti múzeum — MNmB), Т 1343

¹⁷ KAW, G I b 49

¹⁸ KAW, G I b 41

¹⁹ в. Г. Елезовић-П. Поповић, Два турска плана Београда. Бон 1—3. Београд 1937.

²⁰ Милорад Целебдић, стручни сарадник Завода за заштиту споменика културе града Београда припремио је за публикавање избор грађе из будимпештанских архива и музеја који ће допринети бољем познавању урбане ситуације Београда нарочито из времена аустријске владавине 1789—1791. године. Користим и ову прилику да му се за уступљени материјал најискреније захвалим.

²¹ MNmB, Т 59

²² Р. Веселиновић, Нека питања из прошлости Београда XVI—XIX века. Годишњак МГБ књ. II, 1955, 107—111.

²³ Д. Ђурић Замоло, н. д. 69. изричито каже да је „Р. Веселиновић прихватио поставку Виловског о Командантовој палати“ и да је „доказао да је Пиринчана, у ствари, била једна друга грађевина у близини Командантове палате, стари турски Пиринч-хан“. Управо све супротно од закључака Р. Веселиновића и наравно, супротно чињеницама о Пиринчани.

²⁴ М. Валтровић, Камен темељац једне језуитске цркве од године 1732. у Београду. Старишар 4/1887, 123—127.

²⁵ KAW,

²⁶ Коморни архив, Беч (Hofkammerarchiv Wien — НКAW), Rb 94 (Grundriss der Lateinschule in Belgrad. Цртеж 50×19. 1733)

²⁷ уп. М. Валтровић н. д.

²⁸ KAW, Н III d 1410—1414

²⁹ Р. Тричковић, н. д. 182

³⁰ МГБ, I₁ 311

³¹ KAW, Н III d 925, 957, 949, G I b 25

³² Д. Ј. Поповић н. д. 204

³³ исто, 204—206

³⁴ Т. Стефановић-Виловски, н. д. 37—38

³⁵ исто, нап. 36

³⁶ НКAW, Rb 80. Grund Riss einer Küche vor Seine Durchl. Prinz Alexander in Belgrad. Цртеж тушем, акварелисан 33×20 mm. 1720.

³⁷ Д. Ј. Поповић, н. д. 205, под бр. 901

³⁸ Р. Тричковић, н. д. 172

³⁹ исто

⁴⁰ Љ. Никић, Аутобиографија Анастаса Јовановића. Годишњак МГБ III. Београд 1956, 392.

⁴¹ KAW, G I b 56

⁴² Р. Петровић, Око боравка Доситеја Обрадовића у Београду I—II. Ковчежић књ. 7 и 8. Београд 1966—1968.

⁴³ Д. Ј. Поповић, н. д. 238 и 265

⁴⁴ Поступним преношењем габарита Маурер касарне са фотографски увећаних планова KAW Н III d 1410 и 1414 из 1739. године на план KAW Н III е 3196 из 1789. године, а затим на данашњи план добили смо изнети резултат, односно тачни положај Маурер касарне.

⁴⁵ МГБ, I₁ 333

⁴⁶ Д. Ј. Поповић, н. д. 265

⁴⁷ Димензије укупне површине Маурер касарне под зградом и површине дворишта пренете су са ситуационих планова Београда па се не могу узети као сасвим тачне, што за општа разматрања положаја касарне није најпресудније. За одређивање димензија користили смо два плана Београда у размери 1 : 7200 — KAW, Н III d 1413 и NBW Ks 964 и један детаљни пројекат реконструкције дела вароши око Велике пијаце у размери 1 : 800 — НКAW, Rb 86. Величина габарита касарне на овим плановима износи: 50×30, 48×28 и 40×27 хвати. Најсигурније су димензије са детаљног плана крупне размере, а оне одговарају димензијама које се добију када се ситуација са тих планова пренесе (фотографским поступцима) на савремене планове крупне размере (Детаљни геодетски лист размере 1 : 1000)

⁴⁸ KAW, G Ib 41

⁴⁹ KAW, Н IIIe 3196; MNmB, Т. 1343; KAW G Ib 49. У неким плановима Спахијска касарна означена је као Велики хан (Der grosse Hann) KAW G Ib 45, или као Велики Хан или Александрова касарна (Grosse Hann oder Alexandrische Cassern) KAW G Ib 44—1.

⁵⁰ Национална библиотека, Беч. Ks 1424; KAW G Ib 44—1. На оба, готово истоветна плана, једном из 1790, другом недатираном, уз врло деформисани габарит Спахијске касарне стоји натпис Der Grosse Hann oder die

Alexandrische Cassem, а испред хана је учр-
тано турско гробље (Türkische Begrabniss).
Београдска тврђава је главни садржај оба
плана, тако да се Спахијска касарна налази
на ивици плана. Обод предграђа на плану уз
сам оквир је веома деформисан те за наш
предмет ови планови немају посебан значај,
за разлику од значаја за тврђаву са својим
богатим објашњењем објеката у њој. Иден-
тичне податке са једног сличног плана је
некритички употребио П. Васић као потврду
о постојању Александрове касарне при крају
XVIII века, иако је очигледно да се на ивици
еспланаде, у линији Саборне цркве, није на-
лазила Александрова касарна на коју се од-
носи Васићев закључак. (П. Васић, Доба ба-
рока, Београд 1971, 154)

⁵¹ MNmB, T 60. И за овај цртеж захва-
лан сам Милораду Целебдићу као и Алојзу
Ујесу, асистенту Академије за позориште и
филм, који је такође снимио исти лист при-
ликом истраживања докумената за историју
наших позоришта у будимпештанским архи-
вима и музејима.

⁵² MNmB, T 55

⁵³ Узгредно да поменемо само неке нај-
карактеристичније примере где су на месту
старијих подигнуте нове зграде, и где је нарочито
код некритичког посматрања планова
могућа забуна. Најпознатији случај је Саборна
црква која је подигнута 1840. у оквиру теме-
ља цркве из прве половине XVIII века. Ма-
ње је познато да је Старо здање из 1842, по-

тоња Дирекција железница, подигнуто готово
у истом габариту на месту старијег Цинцар
хана; да је Бумрукана из 1835. подигнута на
месту старијег стоваришта из XVIII века, а
Кафана „?“ на темељима зграде из прве
половине XVIII века 1823. године. Ова карак-
теристика понавља се и касније па је тако
на пример III београдска гимназија подигнута
1906. на месту и готово у истом габариту
Војне болнице с краја прве половине XIX
века.

⁵⁴ Љ. Никић, н. д. 396

⁵⁵ Р. Петровић, н. д. 73

⁵⁶ исто, 71, нап. 59

⁵⁷ П. Васић, Доба барока. Београд 1971,
154—156

⁵⁸ Д. Ђурић-Замало, Две велике баште
старог Београда. Урбанизам Београда 17/
1972, 24

⁵⁹ П. Васић, н. д. 155, нап. 29

⁶⁰ Д. Перовић. Једно сведочанство о уста-
ничким утврђењима. Зборник Историјског му-
зеја Србије 6. Београд 1969. 25—26, сл. 3

⁶¹ Р. Перовић, н. д. 72

⁶² исто, 71

⁶³ Љ. Никић, н. д. 395

⁶⁴ исто, 392; Б. Перунчић, Управа вароши
Београда. Београд 1970, 199

⁶⁵ Б. Перунчић, Београдско насеље и прво
наименовање улица у њему. Годишњак града
Београда XIV — 1967, 117

DE CERTAINS IMPORTANTES EDIFICES BELGRADOIS

Željko Škalamera

L'auteur examine certaines conclusions con-
tradictoires récentes concernant l'emplacement
de certains édifices d'importance historique
appartenant au passé de Belgrade et établit,
en analysant à nouveau les textes antérieurs,
et en se fondant sur des sources cartographiques
et des illustrations nouvelles, l'endroit précis
où se trouvaient ces constructions, la durée de
leur existence et les transformations que cer-
taines d'entre elles avaient subies.

Il y est de nouveau question de l'emplace-
ment et de la durée du caravansérail et du
«bezistan» — place publique couverte, du pacha
Mehmed Sokolović, datant de 1572—1578; de
l'usage fait de l'auberge turque «Pirinč han» à
l'époque de l'occupation autrichienne de Bel-
grade au XVIIIe siècle; de la situation, du
contenu et de la durée du complexe résidentiel

du commandant et gouverneur autrichien en
Serbie de 1717 à 1740; de la situation de la
caserne de maçons autrichienne datant de 1727,
de sa transformation en caserne de cavalerie
turque et de son utilisation comme logement
de Karageorges au cours de la première insur-
rection serbe, de 1806 à 1813; certaines questions
de méthodologie, relatives à l'édifice connu
sous le nom de «Delijski konaci», dont la
question de l'emplacement n'a pas encore été
résolue d'une manière définitive.

Finalement, l'auteur exprime son opinion
selon laquelle la topographie historique exige
l'application de la méthodologie moderne de
recherches urbanistes de découvertes complexes
de couches culturelles sur le plan de Belgrade
tout entier.

